УДК 811.111,612+373
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2019.10.14

НІМЕЦЬКІ МЕТАФОРИ В АКТУАЛЬНОМУ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ

GERMAN METAPHORS IN MODERN SOCIO-POLITICAL DISCOURSE

Капуш А.В.,
orcid.org/0000-0002-8807-1692
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри німецької мови
Київського національного економічного університету
імені Вадима Гетьмана

Статтю присвячено процесам поповнення актуального словника суспільно-політичного дискурсу завдяки метафорам як способу вторинної номінації. Предметом дослідження є метафоричний характер цієї частини сучасної німецької лексики та процеси метафоризації, що відбувалися в німецькомовному суспільно-політичному дискурсі протягом останнього десятиліття. Об'єктом дослідження слугували лексичні одиниці, відібрані з публікацій у сучасних німецькомовних медіа та матеріалів щорічної акції «Слово року» та «Антислово року» в Німеччині та інших німецькомовних країнах (2011−2018 рр.). Дається опис функціонування актуальних метафор у соціальній сфері, сферах внутрішньої та зовнішньої політики, економіки, освіти, сучасних технологій, екології тощо, процесів міграції метафор між різними сферами, а також розширення та спеціалізації їхнього значення. Мовний матеріал розглядається, насамперед, у когнітивному та номінативному аспектах та аналізується за кількома критеріями: належність до частин мови, концептосфера та мова походження, структурні та функціональні характеристики, словотвірний потенціал. Особлива увага приділяється опису концептуальної (когнітивної), образної та експресивно-оцінної метафор, а також антропоцентричній природі метафори. У статті аналізується низка так званих «провідних метафор» сучасного суспільно-політичного дискурсу (Globalisierung, Konsens, Reform та ін.), які через високу частоту та маніпулятивність вживання з часом втратили свою метафоричність та зазнали значних семантичних змін. Дискутується проблема маніпулятивного характеру деяких метафор, питання етичності та політичної коректності їх вживання. Теоретичні міркування ілюструються актуальним мовним матеріалом, який є синхронним зрізом конкретного етапу функціонування мови та дає змогу дослідити її динамічну та креативну сутність.

Ключові слова: метафора, дискурс, номінація, концепт, когнітивна метафора, образність, оцінка.

The article deals with the processes of modern vocabulary enrichment of socio-political discourse through metaphors as a medium of secondary nomination. The subject of the research is a metaphorical character of this part of modern German lexis as well as the metaphorisation processes that have taken place in the modern socio-political German discourse over the past decade. The object of the research is lexical units selected from publications in modern German media and materials of the annual events "Word of the year" and "Antiword of the year" in Germany and other German speaking countries (2011−2018). The article describes functioning of actual metaphors in the social sphere, the spheres of national and foreign politics, economics, education, modern technologies, ecology etc., migration of metaphors between different spheres, as well as extension and specialization of their meaning. The article studies the language material from cognitive and nominative perspectives and analyses it by different criteria: part of speech type; the sphere of concepts and the language of origin; structural, functional and derivational potential. The article focuses on the description of conceptual (cognitive), figurative and expressive-evaluative metaphors, as well as on the anthropocentric nature of metaphors. The article also analyses a range of so-called main stream metaphors of socio-political discourse (Globalisierung, Konsens, Reform etc.), which have lost their metaphoricity over time through the high frequent and manipulative usage and considerable changed semantically. The article discusses the problem of the manipulative character of some metaphors, ethics and political correctness of their use. Theoretical considerations are illustrated with the actual language material, which is a synchronous slice of the specific phase of language functioning and allows to study its dynamical and creative nature.

Key words: metaphor, discourse, nomination, concept, cognitive metaphor, figurativeness, evaluation.

Постановка проблеми. Характерними рисами сучасного етапу суспільного розвитку є глобалізація практично всіх сфер життя суспільства, бурхливий розвиток наднових технологій, динамічність життя соціуму та індивідууму, низка глобальних проблем, осторонь яких нині не може залишитися жоден член спільноти. Поява нових явищ та концептів зумовлює постійну потребу в нових засобах пізнання, номінації та оцінки – процес, в якому провідне місце традиційно належить метафорам. Значна кількість метафор створюється у сферах функціонування мови, які потрапляють у центр особливої уваги громадськості і стають темою для широких дискусій у суспільстві, наприклад, екологія, політика, економіка тощо. З огляду на значимість метафор різного типу у процесах концептуалізації та номінації та їх питому вагу у словнику суспільно-політичного дискурсу, видається необхідним постійне спостереження та опис найактуальніших метафоричних інновацій, оскільки це дає змогу прослідкувати безпосередній процес

вторинної номінації за допомогою вже наявних у мові ресурсів для позначення нових, значимих для мовців концептів. Під суспільно-політичним дискурсом ми розуміємо особливий тип дискурсу, який завдяки інтеграції різних типів дискурсу, таких як політичний, економічний, юридичний, побутовий та ін., утворює власну систему засобів формування семантико-прагматичного змісту, що слугує спілкуванню між владою і суспільством. Характерними рисами цього типу дискурсу є широта сфери спілкування, зверненість до соціальних та політичних проблем суспільства, оперування суспільно-політичною лексикою і термінологією, що швидко піддаються змінам завдяки впливу факторів екстралінгвістичної дійсності. Це дослідження являє собою синхронний зріз, який дає уявлення про функціонування лексико-семантичної системи мови в конкретний період її історичного розвитку, і проводилося на основі актуальних текстів 2011−2018 рр., запозичених із матеріалів преси Німеччини та інших німецькомовних країн.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Метафора, як троп чи механізм мовлення, є категорією, яка вже на давніх етапах розвитку наукової думки була предметом лінгвістичних досліджень і є темою, до якої постійно звертаються дослідники різних галузей знань. Вивченню німецьких метафор у різних аспектах в останні десятиліття були присвячені дослідження М.І. Андреєва [1], Р.Д. Керімова (політичний дискурс) [2], Л.А. Ковбасюк, К.А. Абрамової (метафори-композити) [3], І.І. Пірог (медіадискурс) [4], Г.О. Строганової (економічний медіа-дискурс) [5], К. Кноблоха (метафори у політичній комунікації) [6], З. Шідера (метафори у політології) [7] та ін. Проте більш детального розгляду потребує етап безпосереднього творення нових назв, що дає змогу глибше вивчити креативний механізм мови. До того ж значний інтерес становить подальше спостереження за словниковими новаціями, їхнім можливим семантичним розвитком та включенням у словотвірні процеси.

Постановка завдання. Метою цього дослідження є: 1) встановити, в яких сферах функціонування мови потреба в нових засобах номінації протягом досліджуваного періоду найчастіше задовольнялася шляхом метафоризації; 2) дослідити, концепти з яких терміносфер запозичуються для створення актуальних метафор та які внутрішні та зовнішні ресурси залучаються для номінації нових явищ позамовної дійсності; 3) визначити, які функції виконують досліджувані метафори.

Виклад основного матеріалу. Традиційна теорія метафори була, як відомо, сформульована ще Аристотелем, який відкрив, що слова за певних умов можуть вживатися в нових, незвичних для них сполученнях, змінюючи при цьому своє значення, але залишаючись зрозумілими для читача. Зміна звичного підпорядкування «ім'я – предмет» стає можливою завдяки конвенціональній природі номінативних одиниць мови, яка є необхідною умовою для створення метафори. Метафорична номінація ґрунтується на тому, що предметна та поняттєва віднесеність, які становлять основу знакового значення слова, можуть не збігатися, і тоді має місце зрушення у предметній віднесеності, здатне привести до заміни імені чи зміни самого значення цього словесного знака, який із комунікативною метою може бути зарахований до предмета, «не передбаченого» закріпленим за словом значенням [8, с. 89].

Виникаючи в мові постійно – від сфери повсякденно-побутового мовлення до мови науки, – метафори є незмінним знаряддям мислення та пізнання навколишнього середовища світу. Беручи участь у процесах вторинної та непрямої номінації, всі типи метафор виконують, таким чином, номінативну функцію. Залежно від потреб мовців та сфери використання метафори можуть виконувати в мові когнітивну або концептуальну, образну (зображувально-виразну) та експресивно-оцінну функції. На основі названих функцій розрізняють такі типи метафор: індикативна (називна, номінативна), когнітивна, образна та експресивно-оцінна.

Відповідно до вихідних сфер, з яких можуть запозичуватися назви об'єктів для утворення метафоричних назв для об'єктів в інших сферах, виділяють метафори географічні (в тому числі і просторові), метеорологічні, біоморфні (антропоморфні, зооморфні, ботанічні), технічні, соціоморфні (наприклад, використання в переносному значенні термінів спорідненості) тощо [9, с. 17].

Велика кількість метафор створюється у сферах функціонування мови, проблеми з яких часто потрапляють у центр особливої уваги громадськості, стають актуальними темами суспільно-політичного дискурсу. На думку К. Кноблоха, політика не є чітко окресленою сферою. Навпаки, тема стає політичною, коли вона виходить за рамки певної спеціальної сфери та викликає у громадськості високий ступінь сприйняття (або несприйняття). Таким чином, коло тем для суспільної дискусії може постійно змінюватися, проте спостереження за мовним матеріалом показують, що останніми роками домінують

теми міграційної політики, внутрішніх проблем Німеччини та ЄС, сучасних технологій, зміни клімату, здорового способу життя. Методом суцільної вибірки нами було сформовано та проаналізовано корпус із 120 метафор, які характеризуються високою частотністю використання в зазначений період (2011−2018 рр.). Більшість із них потрапили також у поле зору лінгвістів у процесі проведення щорічної акції з визначення слова та антислова року [10−17]. Для дослідження нами було виокремлено такі сфери суспільного життя, в яких спостерігалася поява та активне вживання метафор: соціальна сфера: *der Wohngipfel, der Mietenstopp, die XXL-WG;* внутрішня та зовнішня політика*: das Jamaika-Aus, die Sondierung, der XXL-Bundestag, die GroKo-Hürde, die Sondierungsfalle;* міграція: *die Ankerzentren, der Trittbrettflüchtlig;* економіка: *die Bitcion-Welle, die Bitcoin-Blase;* сучасні технології: *die Echokammer, die Filterblase, der Informationskokon, die Funklochrepublik;* проблеми екології: *der Diesel-Gipfel, die Killersprossen, die Hygieneampel, die Heißzeit;* здоров'я, спорт: *die Nährwertampel, die Olympische Raumkapsel* тощо.

Як видно з наведених прикладів, характерною рисою такої лексики є те, що значна частина її є назвами непредметних сутностей, а також метафоричними за походженням. Слугуючи матеріалізації в мовному значенні властивостей об'єктів, така метафора, крім обов'язкової – номінативної, виконує також концептуальну функцію, даючи назву абстрактним сутностям, концептам. Слідом за О.О. Опаріною [18, с. 66−67], яка вважає, що є всі підстави виділити цей тип метафор як особливий тип – концептуальну метафору, яка використовується для вербалізації понять, позначення того, що не мало до неї словесного вираження, ми також використовуємо термін «концептуальна метафора» на позначення певного типу метафор, які функціонують у сучасному німецькому суспільно-політичному дискурсі. У цьому взаємозв'язку цікавим є спостереження К. Кноблоха за семантичною еволюцією низки термінів, які він називає провідними метафорами (Leitmetaphern або Master Terms) і які є невід'ємною лексично компонентою сучасного суспільно-політичного дискурсу – *Globalisierung, Konsens, Reform* та ін. Через інфлятивне та маніпулятивне вживання, а також через те, що позначувані явища не виправдовують сподівання членів мовної спільноти, ці терміни – метафоричні за своїм походженням – зазнали значних семантичних змін, набувши практично протилежного, негативного значення.

Спостерігаючи за сучасним слововжитком, можна також констатувати факт міграції метафор за межі сфер, в яких вони виникли, та розширення або спеціалізацію їх значення. Так, К. Кноблох зауважує, що нині економіка є, поза сумнівом, центральною політичною сферою. Тому вона, з одного боку, не лише є такою, що потребує образних найменувань, але й, з іншого боку, сама є популярною сферою, яка постачає назви для інших неекономічних галузей. Як приклад, К. Кноблох вказує на «інвазію» економічних виразів та смислів у сфері політики вищої школи. Пор. напр.: *die Wettbewerbsfähigkeit* – конкурентоспроможність (університетів), *das Wissensmanagement* – менеджмент знань, *Kunde «Student»* – клієнт «студент» та ін. Деякої спеціалізації значення останніми роками зазнав іменник *die Sondierung* – зондування, який походить із сфери техніки, має метафоричне значення «обережна попередня перевірка, розвідка ситуації». У сучасному суспільно-політичному дискурсі Sondierung дедалі частіше сприймається як переговори між партіями з метою створення парламентської коаліції.

Відомо, що у процесі створення метафори беруть участь чотири компоненти: два об'єкти – основний та допоміжний (суб'єкти метафори), дві гетерогенні сутності та властивості цих двох сутностей. На основі встановленої тотожності певних ознак відбувається предикація основному об'єкту метафори властивостей її допоміжного об'єкта. При цьому мовець фокусує свою увагу і відбирає з екстенсіоналу значення допоміжного компонента ознаки, які є релевантними для формування інтенсіоналу метафори та створення нового концепту. Наприклад, для створення концептуальної метафори *die Echokammer* «простір у межах соціальної мережі, де користувач може обмінюватися думками з партнером із комунікації, але при цьому ця інформація не виноситься на широкий загал» була виділена і використана ознака «вузький, обмежений з усіх боків простір, приміщення».

Всі види метафори, в тому числі і концептуальна, будуються на асоціативно-образній основі, тобто неминуче проходять стадію образності. Особливість концептуальної метафори полягає в тому, що її головною метою є, насамперед, називання об'єктів «невидимого світу», позначення понять для потреб когнітивного процесу, а не створення образу, тому образність, відчуття семантичної двоплановості метафори можуть ставати зайвими в процесі функціонування такої лексеми. У концептуальній метафорі діє тенденція до звільнення від надмірної образності – процес,

який називають також зів'яненням або згасанням внутрішньої форми концептуальної метафори, усуненням екстенсіоналу метафори з поля зору і т. д. Пор. напр., узуальне використання в суспільно-політичній сфері лексем, які належать до сфери погодних умов та фізичного стану людини: *die Flüchtlingswelle* – хвиля біженців, *die Rentnerschwemme* – занадто велика кількість людей пенсійного віку, *das Sondierungsfieber* – гарячкові перемовини щодо коаліції. Деякі метафори, що виникли в досліджуваний період, хоча і є образними і влучними назвами певних явищ, можуть бути образливими для певних груп населення та суперечити правилам етики та політкоректності, напр., *die Schlecker-Frauen* – колишні співробітниці мережі «Schlecker», *Flüchtlinge (vor) sortieren* – (попередньо) сортувати біженців тощо.

Поширеним явищем є утворення метафор з оцінною конотацією шляхом переносу «тварина – людина». Назви тварин, які у вихідній сфері оцінки в собі не містять, вжиті в метафоричному значенні, набувають оцінних смислів, приписуючи людині естетичні, психічні чи соціальні властивості та даючи оцінку її поведінці. Прикладом такої зооморфної метафори є словосполучення *Generation Maulwurf* – покоління кротів (позначення для представників молодого покоління, які мають вади зору через занадто інтенсивне користування гаджетами).

Метафоричні інновації часто дають поштовх для подальших словотвірних процесів, пор., напр.: *Jamaika* (коаліція партій, символічні кольори яких (чорний, зелений, жовтий) присутні на прапорі Ямайки) → *Jamaika-Falle, Jamaika-Töter, Ja-Maika, Neinmaika* тощо.

Особливим типом є метафори, створені на основі власних назв, наприклад, імен конкретних осіб. Такі оказіональні утворення, визначаються виразністю, експресивністю і мають, як правило, іронічний та саркастичний відтінок: *guttenbergen* – списувати (за прізвищем міністра К.-Т. Гуттенберга, звинуваченого у плагіаті під час написання дисертації), *die Merkeldämmerung* – сутінки Меркель (натяк на можливе завершення перебування А. Меркель на посаді канцлера Німеччини; негативна оцінка політичних рішень А. Меркель), *Merkozy* (*Merkel+Sarkozy* – назва спільної стратегії Німеччини та Франції в деяких питаннях міжнародної політики), *der Trump-Effekt* – ефект Трампа, *wulffen* – приховувати факти, вводити громадськість в оману (за прізвищем президента Німеччина К. Вульфа) та ін.

Аналіз досліджуваного матеріалу щодо розподілу сучасних метафор за частинами мови показує, що кількісно переважають іменники (сюди зараховуємо і словосполучення), дієслова та прикметники представлені значно меншою кількістю прикладів. Серед досліджуваної лексики спостерігається активне використання іншомовних елементів, насамперед, з англійської мови: *Burnout, Big Data.* Одним із слів року став прикметник *hyggelig* (від данського *hygge* – «затишний, приємний, милий») як позначення для відчуття життя.

Словотвірний аналіз досліджуваної лексики показав присутність таких типів метафоричних новацій: композити *Killersprossen, Protz-Bischof;* контамінації *Grexit, Brexit, Merkozy;* абревіатури *XXL-WG;* словосполучення *Generation Sandsack*; назви, в основі яких лежить гра слів: *Fluch-Hafen* (← *Flughafen*) – берлінський аеропорт-довгобуд.

Висновки. Таким чином, метафора є традиційним важливим засобом утворення нових смислів (концептів) за допомогою знаків, які є в розпорядженні мовної системи і належить, поряд із словотворенням, до найпоширеніших способів збагачення словника, слугуючи для створення як первинних, так і вторинних назв у різних сферах функціонування мови, у тому числі у сфері суспільно-політичного дискурсу.

Проведене дослідження показало, що в досліджуваній групі актуальної німецької лексики присутні такі типи метафор: концептуальна (когнітивна), образна, експресивно-оцінна. Найхарактернішим для цієї групи лексики є метафори, допоміжним концептом при створенні яких послужили назви із сфери природи (метеорології, географії, зооморфна метафора та ін.), спорту, медицини, техніки. Крім номінативної, ці метафори виконують також концептуальну, образну та експресивно-оцінну функції. Процес виникнення метафор на сучасному етапі розвитку мови значною мірою стимулюється впливом екстралінгвальних чинників, таких, як процеси глобалізації, міграції, загострення екологічної проблематики, розвиток науки та вплив технологій на життя людства. З іншого боку, процес детермінується також такими інтралінгвальними чинниками, як прагнення до більшої виразності та експресивності мовних висловлювань, мовної економії. Перспективи майбутніх наукових розвідок у цьому питанні полягають у подальшому спостереженні та описі процесів метафоризації та лексикалізації окремих метафор, оскільки, на думку науковців, метафора залишатиметься важливим засобом для створення нових смислів та збагачення словника, а також займе в теорії мови ще помітніше місце, ніж словотвір [19, с. 47].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Андреев Н.И. Особенности метафоры в немецком политическом дискурсе. *Вестник Московского университета.* 2011. № 3. С. 70−82.

2. Керимов Р.Д. Текстильные концептуальне метафоры в политическом дискурсе ФРГ. *Политическая лингвистика.* 2007. Вып. 3 (23). С. 96−107.

3. Ковбасюк Л.А., Абрамова К.А. Метафори-композити в сучасній німецькій мові. *Молодий вчений. Філологічні науки.* 2017. № 1 (41). С. 277−280.

4. Пірог І.І. Метафора у складі аргументації німецького медіа дискурсу. *Закарпатські філологічні студії.* 2018. Вип. 8. Том 2. С. 31−35. URL: http://zfs-journal.uzhnu.uz.ua/archive/8/part_1/8.pdf (дата звернення 14.07.2019).

5. Строганова Г.О. Структурна класифікація метафор німецького економічного медіа-дискурсу. *Наукові праці. Філологія. Мовознавство.* 2013. Вип. 211. Т. 223. URL: http://lib.chdu.edu.ua/pdf/naukpraci/movoznavtvo/2013/223-211-21.pdf (дата звернення 14.07.2019).

6. Knobloch C. Orientierung oder Manipulation – Metaphern in der politischen Kommunikation. Universität Siegen. Extrakte – Pressedienst Wissenschaft. 2009. Ausgabe 6. Schwerpunkt: Metaphern. URL: https://www.uni-siegen.de/uni/publikationen/extrakte/ausgaben/200906/1.html (дата звернення 12.07.2019).

7. Schieder S. Die gestaltende Kraft von Sprachbildern und Metaphern. Deutungen und Konstruktionen von Staatlichkeit in der deutschen Debatte über den europäischen Verfassungsvertrag. *Inaugural-Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades.* Trier, 2006. URL: https://ubt.opus.hbz-nrw.de/opus45-ubtr/frontdoor/deliver/index/docId/397/file/Schieder_13102006.pdf (дата звернення 12.07.2019).

8. Уфимцева А.А. Лексическое значение (Принцип семиологического описания лексики). Москва, 1986. 240 с.

9. Гак В.Г. Метафора: универсальное и специфическое. *Метафора в языке и тексте* / под ред. В.Н. Телии. Москва, 1988. С. 11−26.

10. Frank N. Wörter des Jahres 2013. *Der Sprachdienst.* 2014. Heft 1. Jahrgang 58. S. 1−16.

11. Frank N. Lichtgrenze einen Kick vor dem WM-Titel. Wörter des Jahres 2014. *Der Sprachdienst.* 2015. Heft 1. Jahrgang 59. S. 1−12.

12. Hauzel A., Lutz Kuntzsch L. Heiβzeit, Funklochrepublik, Ankerzentren. Die Wörter des Jahres 2018. *Der Sprachdienst.* 2019. Heft 1. Jahrgang 63. S. 1−19.

13. Kuntzsch L. Flüchtlinge, Je suis Charlie, Grexit. Wörter des Jahres 2015. *Der Sprachdienst.* 2016. Heft 1. Jahrgang 60. S. 1−15.

14. Kuntzsch L. Postfaktisch, Brexit, Silvesternacht. Wörter des Jahres 2016. *Der Sprachdienst.* 2017. Heft 1. Jahrgang 61. S. 21−33.

15. Kuntzsch L. Jamaika-Aus, Ehe für alle und #Me Too. Wörter des Jahres 2017. *Der Sprachdienst.* 2018. Heft 1. Jahrgang 62. S. 1−18.

16. Rüdebusch F. Wörter des Jahres 2012. *Der Sprachdienst.* 2012. Heft 1. Jahrgang 56. S. 1−15.

17. Rüdebusch F. Wörter des Jahres 2011. *Der Sprachdienst.* 2013. Heft 1. Jahrgang 57. S. 1−19.

18. Опарина Е.О. Концептуальная метафора. *Метафора в языке и тексте* / под ред. В.Н. Телии. Москва, 1988. С. 65−77.

19. Телия В.Н. Метафора как модель смыслопроизводства и её экспрессивно-оценочная функция. *Метафора в языке и тексте* / под ред. В.Н. Телии. Москва, 1988. С. 26−52.